

УДК 2:334

Ks. Stanisław Łupiński, *Akademia Polonijna w Częstochowie*

WOLNOŚĆ RELIGIJNA A PRZEŚLADOWANIE CHRZEŚCIJAN W KONSTYTUCJI RP I WOBEC REZOLUCJI UE

Spis treści: Wstęp; I. Wolność religijna w Konstytucji RP; II. Rezolucja UE o prześladowaniu chrześcijan; Zakończenie.

Wstęp. Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. zawiera w sobie podstawowe prawa i wolności człowieka i obywatela. Wśród wielu wolności określa wolność sumienia i religii. Wolność religijna dotyczy Kościoła Katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych zarejestrowanych w RP.

Wolność religijna obejmuje w swym zasięgu wolność wyznawania i przyjmowania religii według własnego wyboru. Religię można uzewnętrzniać indywidualnie i z innymi osobami. To wyjście na zewnątrz może być prywatne lub publiczne. Religia obejmuje sprawowanie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie.

Wymiar wolności religijnej w rozumieniu konstytucyjnym obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawa tych osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują.

Zgodnie z Konstytucją, wolność religijna, zapewnia ponadto rodzicom wychowanie i nauczanie moralne i religijne dzieci, zgodnie ze swymi przekonaniami. Znaczący to, że religia w uregulowanej sytuacji prawnej, może być przedmiotem nauczania również w szkole.

Ograniczenie wolności religijnej może dokonać się na drodze ustawy wówczas, kiedy jest to konieczne do zapewnienia bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób. Nie można zmuszać kogokolwiek do uczestnictwa lub nie w praktykach religijnych. Nikt też nie może być zmuszony przez władzę publiczną do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.

Tematem wolności religijnej zajęło się wielu autorów, szczególnie z zakresu prawa wyznaniowego, tacy jak: Ks. prof. Józef Krukowski czy Ks. Prof. Henryk Misztal. Zagadnienie to jest ciągle szeroko dyskutowane i omawiane w wielu rozprawach naukowych i artykułach a także w mediach, życiu publicznym a nawet politycznym.

Nowym tematem szeroko komentowanym, szczególnie w Kościele Katolickim jest sprawa prześladowania chrześcijan. Powodem tych dyskusji jest fakt prześladowania chrześcijan w różnych miejscach świata. Stało się to powodem wielu niepokojów ludzi wierzących w Europie i świecie.

Dnia 20 stycznia 2011 r. Parlament Europejski przyjął rezolucję w obronie mniejszości chrześcijańskich na świecie, potępiając ataki na wyznawców Chrystusa w Afryce, Azji, na Bliskim Wschodzie oraz Europie. Dokument wzywa rządzących krajami, w których dochodzi do prześladowań, aby należycie chronili mniejszość chrześcijańską, a także, aby doprowadzili do osądzenia sprawców brutalnych aktów anty chrześcijańskich.

Parlament Europejski wyraził również swoje zaniepokojenie wciąż obowiązującą ustawą o bluźnierstwie w Pakistanie, która jest narzędziem w rękach fundamentalistów islamskich do prowadzenia, zgodnie z prawem, ataków na chrześcijan. Parlament zobowiązał osoby odpowiedzialne w UE do egzekwowania praw człowieka w zakresie poszanowania wolności religijnej.

I. Wolność religijna w Konstytucji RP

Wolność religijna według art. 53 Konstytucji RP, powinna być rozumiana w zakresie podmiotowym i przedmiotowym. Dotyczy ona relacji między państwem a człowiekiem. W zakresie podmiotowym oznacza "przyrodzoną godność osoby ludzkiej"¹. Jest to wartość obiektywna, należąca każdemu człowiekowi bez względu na to, czy jest obywatelem, czy obcokrajowcem. Państwo nie nadaje tej godności człowiekowi, jako godności obywatelskiej, ale ją uznaje, jako podstawę praw i wolności każdego człowieka².

Uznanie godności człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna i powinna być chroniona przez władze publiczne. Godność ta przysługuje każdej istocie ludzkiej od chwili poczęcia aż do śmierci³.

Podmiotowy zakres wolności religijnej pozwala

¹ Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, S. 72 – 73; por. H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lublin 1996, S. 41 – 60.

² Tamże.

³ Tamże; por. Dz. U. Z 1997 r, art. 30.

WOLNOŚĆ RELIGIJNA A PRZEŚLADOWANIE CHRZEŚCIJAN W KONSTYTUCJI RP I WOBEC REZOLUCJI UE

rodzicom w zakresie wychowania, czynić to zgodnie ze swymi przekonaniami. Dzieci natomiast mają prawo korzystać z wychowania nauczania moralnego i religijnego. Kościół może prowadzić nauczanie religii w szkole. Jeśli chodzi o formę nauczania, ustawodawca nie wypowiada się w tej sprawie. Pozostawia tę kwestię kościołowi, by to czynił w porozumieniu z osobami za to odpowiedzialnymi⁴.

Przedmiotowy zakres wolności religijnej określa to zagadnienie jako prawo podmiotowe. Konstytucja opiera swoje twierdzenie zgodnie z umowami międzynarodowymi na płaszczyźnie przyrodzonej godności osoby ludzkiej, jako wartości nadrzędnej w stosunku do norm prawa konstytucyjnego⁵.

Wolność religijna w rozumieniu przedmiotowym obejmuje swobodę przyjmowania zarówno przekonań religijnych, jak i przekonań filozoficzno-swiatopoglądowych areligijnych, które człowiek może uzewnętrznić indywidualnie i zbiorowo, publicznie i prywatnie⁶.

W dziejach konstytucyjnej ochrony wolności religii, wyróżnia się dwie koncepcje: amerykańska koncepcja ochrony wolności osoby przed przymusem ze strony państwa i francuska przed przymusem ze strony Kościoła. W konsekwencji tego powstały dwie zasady relacji między państwem i kościołem: amerykańska, przyjazna wobec religii i kościoła i francuska, wroga wobec tych wartości. Najnowsze konstytucje, w tym i polska, odeszły od tych skrajności⁷.

Konstytucyjna ochrona wolności religijnej obejmuje dwa rodzaje wolności: pozytywną i negatywną. Pozytywna gwarantuje wolność w działaniu, a negatywna, gwarantuje wolność od przymusu ze strony innych osób i instytucji⁸.

Wolność religijna w rozumieniu pozytywnym polega na praktykowaniu przekonań religijnych w życiu prywatnym i publicznym. Konstytucja zalicza do nich: sprawowanie kultu, modlitwę, uczestnictwo w obrzędach, praktyki religijne, nauczanie zasad wiary, posiadanie świątyń i miejsc kultu w zależności od potrzeb wiernych oraz korzystanie z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują⁹.

Konstytucja może ograniczyć wolność religijną, ale tylko drogą ustawową, nie zaś przez

rozporządzenia tak normatywne jak i administracyjne władzy państwowej czy samorządowej. Do przyczyn takiego ograniczenia zalicza się: konieczność ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności oraz wolności i praw innych osób¹⁰.

Konstytucyjna ochrona prawa człowieka do wolności religijnej, traktuje je jako dobro osobiste i gwarantuje środki ochrony prawnej. Do nich należą: prawo do wniesienia skargi sądowej i prawo do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego. Skarga może być skierowana przeciwko osobie fizycznej lub organowi państwowemu¹¹.

Wolność religijna ponadto podlega ochronie międzynarodowej przez złożenie skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Prawo to wynika z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r., do której Polska przystąpiła 20 listopada 1991 r. Po wyczerpaniu wewnętrznych środków ochrony, każdy może wnieść swoje zażalenie w postaci skargi. Wyrok jest wiążący dla wnoszącego i dla państwa¹².

II. Rezolucja UE o prześladowaniu chrześcijan

Parlament Europejski, uwzględniając swoje poprzednie rezolucje, w szczególności rezolucję z 15 listopada 2007 r. w sprawie poważnych wydarzeń zagrażających istnieniu wspólnot chrześcijańskich oraz innych wspólnot religijnych i rezolucję z 21 stycznia 2010 r. oraz z 6 maja 2010 r. w sprawie masowych ataków okrucieństwa w Jos w Nigerii. Kolejne rezolucje z 20 maja 2010 r. w sprawie wolności wyznania w Pakistanie oraz z dnia 25 listopada 2010 r. w sprawie Iraku: kary śmierci (w szczególności sprawa Tarika Aziza) i ataków na wspólnoty chrześcijańskie.

Ta demokratycznie powołana Instytucja Unii Europejskiej, po analizie takich dokumentów jak :

- sprawozdanie roczne w sprawie sytuacji praw człowieka w świecie, szczególnie rezolucja z 16 grudnia 2010 r. zawierająca sprawozdanie dotyczące praw człowieka na świecie za rok 2009,
- art. 18 Powszechnej deklaracji praw człowieka z 1948 r.,

⁴ Por. St. Łupiński, Wolność religijna w Konstytucji RP z 2.IV.1997 r., *Disputation es Ethicae*, t. IV (cz. 1), Częstochowa 2009, s. 96.

⁵ Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 73.

⁶ Tamże, por. Dz. U. z 1997 r., art. 53, ust. 2.

⁷ Tamże, S. 74.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, S. 74–75.

¹⁰ Tamże, por. Dz. U. z 1997 r., art. 53, ust. 5.

¹¹ Tamże.

¹² Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, S. 75; por. H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lublin 1996, SS. 41–60; por. Dz. U. z 1997 r., art. 53, ust. 5.

WOLNOŚĆ RELIGIJNA A PRZEŚLADOWANIE CHRZEŚCIJAN W KONSTITUCJI RP I WOBEC REZOLUCJI UE

- art. 18 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych z 1966 r.,

- deklaracja ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form nietolerancji ze względu na wyznanie lub przekonania z 1981 r.,

- sprawozdanie ONZ z 29 grudnia 2009 r.; 16 lutego 2010 r. oraz 29 lipca 2010 r. dotyczące wolności wyznania i przekonań,

- art. 9 Europejskiej konwencji praw człowieka z 1950 r.,

- art. 10 Karty praw podstawowych UE,

- art. 3 ust. 5 Traktatu o UE,

- art. 17 Traktatu o funkcjonowaniu UE i

- oświadczenie rzecznika wysokiej przedstawiciel UE Catherine Ashton po ataku na wiernych Kościoła koptyjskiego w Aleksandrii, w Egipcie, do którego doszło w dniu 1 stycznia 2011 r., uwzględniając oświadczenie przewodniczącego PE Jerzego Buzka z 1 stycznia 2011 r. i uwzględniając art. 110 ust. 4 Regulaminu podał następujące uzasadnienie konwencji:

A. UE niejednokrotnie wyrażała swoje zaangażowanie na rzecz wolności religii, sumienia i myśli oraz podkreślała, że obowiązkiem rządów jest zagwarantowanie tych wolności na całym świecie. Rozwój zaś praw człowieka, demokracji i swobód obywatelskich to fundamenty, na których UE buduje swe stosunki z krajami trzecimi¹³;

B. Zgodnie z art. 18 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych, każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje swobodę wyznawania lub przyjmowania religii lub przekonań z własnego wyboru, swobodę głoszenia swego wyznania lub przekonań indywidualnych lub we wspólnocie z innymi osobami, publicznie lub prywatnie, do wyrażania tej religii lub przekonań w formie kultu, przestrzegania obyczajów, praktyk religijnych i nauczania;

C. Wolność myśli, sumienia i wyznania dotyczy wyznawców religii, a także ateistów, agnostyków i osób niewierzących;

D. W 2010 r. liczba ataków na społeczności chrześcijańskie na całym świecie wzrosła, podobnie jak liczba procesów sądowych na karę śmierci za bluźnierstwo, których ofiarą padają często kobiety. Dane statystyczne dotyczące wolności wyznania z ostatnich lat pokazują, że większość aktów przemocy na tle religijnym wymierzona jest w chrześcijan. Raport na temat wolności religijnej w świecie za 2009 r. przygotowany przez organizację Pomoc Kościołowi w Potrzebie, że w niektórych przypadkach sytuacja zagraża nawet ich przyszłemu istnieniu;

E. W okropnych atakach wymierzonych w społeczność chrześcijańską, do jakich doszło w dniu 11 stycznia 2011 r. w Nigerii, śmierć ponieśli niewinni ludzie, także wcześniej w grudniu 2010 r., w liczbie ok. 50 chrześcijan;

F. Zamordowanie gubernatora Pendżabu Salmana Taseera w dniu 4 stycznia 2011 r., a także sprawa Asil Noreen w Pakistanie wywołały protesty społeczności międzynarodowej;

G. W zamachu terrorystycznym na koptyjskich chrześcijan w dniu 1 stycznia 2011 r. zginęli lub zostali ranni niewinni cywile;

H. W wyniku wybuchu bomby umieszczonej w kaplicy w dzień Bożego Narodzenia 2010 r. w Sulu na Filipinach zostało rannych 11 osób, w tym ksiądz i 9-cio letnia dziewczynka;

I. W Boże Narodzenie 2010 r. we wsiach Rizokarpaso i Ayla Triada w północnej części Cypru siłą zostały przerwane uroczystości;

J. W listopadzie i grudniu 2010 r. w Iraku zginęło około 60 osób, szczególnie w masakrze w Bagdadzie 1 listopada 2010 r. zginęło 52-óch chrześcijan w kościele katolickim obrządku syryjskiego, a wiele odniosło poważne rany. Rząd irański wzmógł swą kampanię przeciwko chrześcijanom, aresztując 100 osób. Dokonano tych zbrodni atakami terrorystycznymi na skutek inspiracji ideologii dżihadu;

K. Również w Wietnamie działalność kościoła katolickiego oraz innych wspólnot religijnych jest bezwzględnie tłumiona, czego przykładem jest ciężka sytuacja wietnamskich górali¹⁴;

L. Ataki ze strony islamskich ekstremistów mają uderzyć w obecny system prawny tych państw i mają na celu sianie niepokoju i wywoływanie wojny domowej pomiędzy różnymi grupami religijnymi;

M. Europa nie jest wolna od przypadków naruszania wolności wyznania ani od ataków na członków mniejszości religijnych ze względu na ich przekonania;

N. Dialog między wspólnotami religijnymi ma kluczowe znaczenie dla wspierania pokoju i wzajemnego zrozumienia między narodami, dlatego Parlament Europejski, a w ten sposób Unia Europejska:

1. Potępia ataki na wspólnoty chrześcijańskie w różnych krajach i wyraża solidarność z rodzinami ofiar. Wyraża ponadto głęboki niepokój w związku z mnożeniem się nietolerancji, represji i aktów przemocy przeciw wspólnotom chrześcijańskim, szczególnie w krajach Afryki, Azji i Bliskiego Wschodu;

2. Z zadowoleniem przyjmuje wysiłki władz odnośnych krajów zmierzające do wskazania inicjatorów i sprawców ataków na społeczności

¹³ Rezolucja PE z 20 stycznia 2011 r. potępiająca prześladowanie chrześcijan.

¹⁴ Rezolucja PE z 20 stycznia 2011 r. potępiająca prześladowanie chrześcijan.

WOLNOŚĆ RELIGIJNA I PRZEŚLADOWANIE CHRZEŚCIJAN W KONSTYTUCJI RP I WOBEC REZOLUCJI UE

chrześcijańskie. Wzywa rządy, by zapewniły postawienie przed sądem i sprawiedliwy proces sprawców tych zbrodni oraz wszystkich osób odpowiedzialnych za te ataki;

3. Surowo potępia wszelkie akty przemocy wobec chrześcijan, jak i przejawy dyskryminacji i nietolerancji, przypominając, że prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania należy do podstawowych praw człowieka;

4. Budzi niepokój masowe opuszczanie przez chrześcijan tych krajów, zwłaszcza krajów Bliskiego Wschodu;

5. Wzbudza niepokój pakistańskie prawo dotyczące bluźnierstwa, któremu publicznie sprzeciwiał się gubernator Salman Taseer. Nadal służy to prawo do prześladowania chrześcijan, m.in. Asli Noreen, matki piątki dzieci skazanej na karę śmierci, a morderca gubernatora jest uważany przez znaczną część społeczeństwa pakistańskiego za bohatera;

6. Rodzi zadowolenie reakcja egipskiej opinii publicznej, która surowo potępiła atak terrorystyczny, widząc w nim podkopanie więzów łączących chrześcijan i muzułmanów w Egipcie. Ważnym elementem tego protestu były wspólne demonstracje koptyjskich chrześcijan i muzułmanów na znak sprzeciwu przeciw temu atakowi. Ataki te publicznie potępił prezydent Egiptu Hosni Mubarak, wielki szejk Al.-Azharu oraz wielki mufi Egiptu;

7. Z potępieniem spotkało się przerwanie przez władze tureckie nabożeństwa w dniu Bożego Narodzenia (2010 r.) z udziałem 300 chrześcijan z północnej części Cypru¹⁵;

8. Niepokój budzi wykorzystywanie religii przez sprawców ataków terrorystycznych, czyli instrumentalizację religii w konfliktach politycznych;

9. Państwa o wysokim poziomie ataków przeciwko wyznawcom religii, powinni zapewnić w sposób odpowiedzialny zagwarantować możliwość normalnego i publicznego praktykowania swej wiary, by spełnić zobowiązania podjęte w aktach międzynarodowych;

10. Poszanowanie praw człowieka i swobód obywatelskich, w tym wolność wyznania i przekonania, to fundamentalne zasady i cele UE oraz wspólna podstawa jej stosunków z krajami trzecimi;

11. PE zwraca się do Rady, Komisji i wysokiej przedstawicielki UE do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa, by zwrócili większą uwagę na kwestię wolności wyznania oraz na sytuację m.in. chrześcijan, by w ramach porozumień i współpracy z państwami trzecimi, szczególnie przy sprawozdaniach dotyczących praw człowieka;

12. Ponadto PE zobowiązał Radę ds. Stosunków Zewnętrznych, by już na posiedzeniu 31 stycznia 2011 r. przedyskutowano tę kwestię, dotyczącą prześladowania chrześcijan, by podejmując konkretne kroki, zapewnić bezpieczeństwo i ochronę zagrożonym wspólnotom w świecie;

13. Została wezwana wysoka przedstawiciel UE ds. zagranicznych i polityki bezpieczeństwa KE do przygotowania w trybie pilnym strategii UE na rzecz egzekwowania prawa człowieka do wolności wyznania, w tym i listy sankcji przeciwko państwom, które świadomie unikają chronienia wyznań religijnych;

H. Ostatnie wydarzenia każą przeanalizować ewolucję trendów kulturowych i religijnych w stosunkach międzynarodowych i współczesnych społeczeństwach, ze strony wysokiej przedstawiciel w ramach dyrekcji ds. praw człowieka Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych, do monitorowania rządów w odniesieniu do wolności religii i praw z nią związanych. Kwestia ta powinna być zawarta w rocznych sprawozdaniach do PE;

15. Wzywa Radę, Komisję i wysoką przedstawiciel UE ds. zagranicznych i bezpieczeństwa, by włączyli rozdział poświęcony wolności wyznania do swych rocznych sprawozdań nt. praw człowieka¹⁶;

16. Zgodnie z art. 17 UE, PE wzywa instytucje UE do prowadzenia otwartego, przyjaznego i systematycznego dialogu z kościołami i organizacjami wyznaniowymi, filozoficznymi i niewyznaniowymi;

17. PE wzywa wszystkich przywódców społeczności wyznaniowych w Europie do potępienia ataków wymierzonych w społeczności chrześcijańskie i inne grupy wyznaniowe w oparciu o analogiczne poszanowanie dla wzajemnych wyznań;

18. Ważną rolę w propagowaniu tolerancji i zapobieganiu nienawiści, powinien pełnić dialog i wzajemny szacunek między wspólnotami religijnymi;

19. PE zobowiązuje swego przewodniczącego do przekazania niniejszej rezolucji Radzie, Komisji i wysokiej przedstawiciel UE ds. zagranicznych i polityki bezpieczeństwa, rządowi i parlamentom państw członkowskich, rządowi i parlamentowi Egiptu, Iranu, Iraku, Nigerii, Pakistanu, Filipin, Wietnamu oraz Organizacji Konferencji Islamskiej¹⁷.

Zakończenie. Wolność religijna zajmuje ważne miejsce w Konstytucji obecnie obowiązującej w Polsce. Zagadnienie to stanowi jedno z podstawowych praw obywatelskich. W prawie międzynarodowym należy do fundamentalnych praw człowieka. Polska należy do znacznej grupy państw, gdzie te prawa są przestrzegane.

¹⁵ Rezolucja PE z 20 stycznia 2011 r. potępiająca prześladowanie chrześcijan.

¹⁶ Rezolucja PE z 20 stycznia 2011 r. o prześladowaniu chrześcijan.

¹⁷ Rezolucja PE z 20 stycznia 2011 r. potępiająca prześladowanie chrześcijan/

WOLNOŚĆ RELIGIJNA A PRZEŚLADOWANIE CHRZEŚCIJAN W KONSTYTUCJI RP I WOBEC REZOLUCJI UE

Zapisanie w Konstytucji prawa obywateli polskich do ochrony wolności religijnej, jest wyzwaniem dla każdej władzy demokratycznie wybranej. Rzecznik rządu do spraw równego traktowania obywateli ma za zadanie czuwać, by to prawo było respektowane. Polska od wieków słynie z tolerancji, szczególnie wtedy, gdy na ziemi polskiej były duże wspólnoty żydowskie i protestanckie.

Mogą pojawić się grupy ekstremistyczne, które mogą podjąć próbę nietolerancji i społecznego zamieszania. Oby nie powstała jakakolwiek nienawiść i wzajemne uprzedzenie. Poszanowanie podstawowych praw człowieka i obywatela, to zadanie rządu i parlamentu, a także wszystkich obywateli.

Pojawiające się zagrożenia wolności religijnej, jak czytamy w rezolucji Parlamentu Europejskiego z 20

stycznia 2011 r., są poważnym naruszeniem podstawowych praw człowieka. Rządy wspomnianych krajów i parlamenty muszą czynić wszystko, by pokój wewnętrzny i międzynarodowy został zachowany.

Ważnym elementem porządku społecznego jest dialog, prowadzony między religiami i ich przywódcami. Ważną rolę w tym procesie pełni władza polityczna. W miejscach zapalnych takim zachowaniom władza nawet w jakiś sposób sprzyja.

Zestawienie wolności religijnej w Konstytucji RP i rezolucja PE o prześladowaniu chrześcijan służą tej samej idei, by to prawo było zagwarantowane podstawową i zasadniczą ustawą. Mówimy tutaj o prawie wewnętrznym Polski i prawie UE, do której należymy. Tak więc ochrona wolności religijnej jest zagwarantowana w zasięgu krajowym, europejskim i światowym.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2012

Джерела мудрості

“Людина споконвіку прагне до однієї мети – до щастя. Того щастя вона досягне аж тоді, коли наука і праця зіллються для неї воедино, коли всяка її наука буде корисною працею для суспільства, а всяка праця буде виявом її розвинутої думки, розуму, науки. І народи тільки тоді зможуть досягнути щастя і свободи, коли всі будуть вченими працівниками...”

*Іван Франко
видатний український письменник,
громадський і політичний діяч*

“Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що... поза межами можливого. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої відданості йому буде залежати, чи ми підемо тими стежками до нього, чи може звернемо на якісь інші стежки”.

*Іван Франко
видатний український письменник,
громадський і політичний діяч*

